
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ
ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΛΑΪΚΗ
ΠΑΡΑΔΟΣΗ

ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ
ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ - ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Αυδίκος Ευάγγελος
Καθηγητής Λαογραφίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Λούκας Δημήτρης
Ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ (κατά αλφαβητική σειρά)

<i>Αλεξάκης Ελευθέριος Π.</i> Εθνολόγος	<i>Δερμεντζόπουλος Χρήστος</i> Επίκουρος Καθηγητής Ανθρωπολογίας της Τέχνης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Πλαστικών Τεχνών και Επιστημών της Τέχνης
<i>Ανδρουλάκη Μαρία Γ.</i> Ερευνήτρια Β΄ Βαθμίδας, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας	<i>Διαμαντοπούλου Ευαγγελία</i> Λέκτορας Ιστορίας της Τέχνης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ
<i>Βαρβούνης Μανόλης Γ.</i> Καθηγητής Λαογραφίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας	<i>Δουλαβέρας Αριστείδης Ν.</i> Επίκουρος Καθηγητής Λαογραφίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Πολιτισμικών Αγαθών
<i>Βατούγιου Στέλλα</i> Φιλολόγος, υποψήφια Διδάκτορας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών	<i>Ζωγράφου Μάγδα</i> Καθηγήτρια Εθνοχορολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ΤΕΦΑΑ
<i>Βοζίκας Γιώργος</i> Ερευνητής Δ΄ Βαθμίδας, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας	<i>Θανόπουλος Γιώργος</i> Επίκουρος Καθηγητής Λαογραφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φιλολογίας
<i>Βρέλλη-Ζάχου Μαρίνα</i> Αναπλ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Λαογραφίας	<i>Κακάμπουρα Ρέα</i> Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνικής Λαογραφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
<i>Γιαννοπούλου Μιμίκι</i> Διδάκτορας Αρχαιολογίας, Επιμελήτρια Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης	<i>Καπλάνογλου Μαριάνθη</i> Αν. Καθηγήτρια Λαογραφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φιλολογίας
<i>Γκαρτζονίκι Ελευθερία</i> Διδάκτορας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Σύμβουλος Φυσικής Αγωγής	<i>Κατσαδώρας Γιώργος</i> Επίκουρος Καθηγητής Λαογραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
<i>Δαλιανούδη Ρενάτα</i> Λέκτορας Μουσικής Λαογραφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας	
<i>Δαμιανού Δέσποινα</i> Λαογράφος, τ. Επίκουρη Καθηγήτρια, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης	

Κοζιού Σόνια
Διδάκτορας Εθνομουσικολογίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Κορρέ-Ζωγράφου Κατερίνα
Ομότιμη Καθηγήτρια Λαογραφίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Κούζας Γιώργος
Υποψήφιος Διδάκτορας Λαογραφίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Μαχά-Μπιζούμη Νάντια
Διδάκτορας Λαογραφίας,
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Μερακλής Μιχάλης Γ.
Ομότιμος Καθηγητής,
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών,
Πρόεδρος Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας

Μπενέκος Δημήτριος
Αναπληρωτής Καθηγητής
Λαϊκού Πολιτισμού και Εκπαίδευσης,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Οικονόμου Ανδρομάχη
Ερευνήτρια Β' Βαθμίδας,
Ακαδημία Αθηνών,
Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας

Παντουβάκη Σοφία
Διδάκτωρ Σκηνογραφίας,
Καθηγήτρια Ενδυματολογίας,
Πανεπιστήμιο Άαλτο, Ελσίνκι

Παπάζογλου Ελισσάβετ
Μάστερ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας,
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής
Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Παπακώστας Χρήστος
Λέκτορας Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών,
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών, ΤΕΦΑΑ

Πασσαλής Χαράλαμπος
Διδάκτορας Λαογραφίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Πούχνερ Βάλτερ
Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών,
Τμήμα Θεατρικών Σπουδών

Σαρρής Χάρης
Διδάκτορας Εθνομουσικολογίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών, ΤΕΙ Ηπείρου,
Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής,
Επιστημονικός συνεργάτης

Σέργης Μανόλης
Αναπληρωτής Καθηγητής Λαογραφίας,
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης,
Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού
Παρυξείνιων Χωρών

Φιλιππίδης Δημήτρης
Αρχιτέκτονας, Ομότιμος Καθηγητής,
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Χρυσανθοπούλου Βασιλική
Λέκτορας Κοινωνικής Λαογραφίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φιλολογίας

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ - ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Λούκας Δημήτρης

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ
Αντωνοπούλου Βάσια

ΤΥΠΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ
Κάρτα Μαρία

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ - ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ
Δαριώτη Δήμητρα, Καρούτσος Πέτρος

ΟΜΙΛΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΝΙΚ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

Αθήνα: Φειδίου 14-16, Τ.Κ. 10678, τηλ.: 210 3634330, fax: 210 3645608
Θεσσαλονίκη: Πολυτεχνείου 31, Τ.Κ. 54626, τηλ.: 2310 272720, fax: 2310 278440

© 2014 ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ε.Π.Ε.

ISBN: 978-960-8092-72-3

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολο ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης - Παρισιού που κυρώθηκε με τον ν. 100/1975. Τέλος απαγορεύεται η αναπαραγωγή της συνολικής αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου (στοιχειοθεσίας, εξωφύλλου κ.λπ.) με φωτοτυπίες ή άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

σελ. 10-21

Λαϊκός πολιτισμός και Λαογραφία:
Μια μακρόχρονη σχέση, μια νέα προοπτική

1. ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

σελ. 22-33

Η κοινότητα και η οργάνωσή της.....	25
— Οικιστικές μορφές και περιβάλλον.....	29

2. ΥΛΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

σελ. 34-153

2.1 ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΦΥΣΙΚΟ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Υλικός πολιτισμός	
Παραγωγή – Μεταποίηση.....	37
— Οικολογία και κοινωνία	
Φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον	39
— Συλλεκτικές δραστηριότητες:	
<i>τροφοσυλλογή, κυνήγι, ψάρεμα, αλυκές</i>	40
— Μεταποιητικές δραστηριότητες.....	47

2.2 ΜΟΡΦΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΤΕΧΝΟΓΝΩΣΙΑ, ΤΕΧΝΙΚΕΣ

Διατροφή και κατοίκηση.....	57
— Κατοικία και κατοίκηση:	
<i>Η κοινωνική οργάνωση του χώρου</i>	59
— Ήπιες μορφές ενέργειας και χρήσεις.....	66
— Μέσα και τρόποι μεταφοράς.....	69

2.3 ΧΡΗΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

Υφαντική	71
Κεντητική	81
Η ελληνική ενδυμασία από την Άλωση ως τον 20ό αι.....	87
Παραδοσιακή αγγειοπλαστική: <i>Μια τέχνη χιλιάδων ετών</i>	101

2.4 ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΕΣ

Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική	111
Λαϊκή ζωγραφική, 18ος-πρώιμος 20ός αι.	127
Η περιπέτεια της λαϊκής ζωγραφικής	137
Επιδράσεις της λαϊκής φορεσιάς στη σύγχρονη ενδυματολογική δημιουργία.....	147

3. ΤΟ ΑΙΜΑ, ΤΟ ΓΑΛΑ ΚΑΙ ΤΟ ΛΑΔΙ ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ

σελ. 154-169

Οικογένεια και συγγένεια στην Ελλάδα	157
— Τύποι και μορφές της οικογένειας στην Ελλάδα.....	158
— Σύμβολα και τελετουργίες της οικογένειας	165
— Οι όροι «συγγένεια» και «καταγωγή»	166
— Τελετουργική συγγένεια	167

4. ΔΙΑΒΑΤΗΡΙΕΣ ΤΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΛΑΪΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ

σελ. 170-265

Ο κύκλος της ζωής.....	173
Τελετές μύησης: <i>βάπτισμα και ονοματοδοσία, κουρά, ενθρόνιση</i>	199
Εποχικά δρώμενα και χρόνος: <i>Δωδεκάμερο, Ρογκατσάρια, αποκριάτικα, ισημερίες</i>	207
Το Πάσχα και οι γιορτές του Μαΐου. Πρωτομαγιά – Αναστενάρια <i>Η Αναγέννηση και η Ανάσταση</i>	221
Πανηγύρια	235
Προσκυνηματικοί τόποι.....	245
Αιματηρές και αναίμακτες θυσίες	259

5. ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΧΟΡΟΣ

σελ. 266-341

Αναζητώντας την ελληνική παραδοσιακή μουσική.....	269
Στις διαδρομές των ελληνικών λαϊκών μουσικών οργάνων	289

Το δημοτικό τραγούδι:	
Από την τελετουργία στην παράσταση	307
Από το δημοτικό και το ρεμπέτικο στο «έντεχνο» λαϊκό τραγούδι	
Καταβολές και διακρίσεις	315
Ο παραδοσιακός χορός στον ελλαδικό χώρο	329

6. ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΛΑΪΚΕΣ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ σελ. 342-407

Εισαγωγικά	345
Το δημοτικό τραγούδι και η σύγχρονη λαϊκή ποίηση	351
Αίνιγμα και παροιμία	359
Το παραμύθι και οι λαϊκές παραδόσεις:	
παλαιότερες και νεότερες αφηγηματικές μορφές	365
Το ελληνικό θέατρο σκιών	387
Εικόνες του ένοπλου ήρωα στο ελληνικό λαϊκό μυθιστόρημα και στον ελληνικό κινηματογράφο	399

7. ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΟ, ΜΑΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑ σελ. 408-421

Όψεις και εκφάνσεις του υπερφυσικού στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό	411
— Το υπερφυσικό σήμερα	419

8. ΞΕΝΙΤΙΑ – ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ σελ. 422-471

ΟΙ ΝΕΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ Η ΠΟΛΗ

Μετανάστευση, ξενιτιά και Διασπορά:	
Κοινωνικές και λαογραφικές προσεγγίσεις	425
Η μετανάστευση στη Γερμανία	441
Η πόλη, η αστικοποίηση και η χρήση της παράδοσης	449
Αδελφότητες και εθνοτοπικοί σύλλογοι στα αστικά κέντρα	463

9. ΟΠΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ σελ. 472-541

Τα επαγγέλματα της πόλης	475
Μικροαστικός πολιτισμός	491
στον ελληνικό Μεσοπόλεμο	
Λαϊκός πολιτισμός και ελληνικός κινηματογράφος	519
Λαογραφικά μουσεία & λαϊκή παράδοση	529

4. ΔΙΑΒΑΤΗΡΙΕΣ ΤΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΛΑΪΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ

Εποχικά δρώμενα και χρόνος: Δωδεκάμερο, Ρογκατσάρια, αποκριάτικα, ισημερίες

Μανόλης Γ. Σέργης

ΜΑΚΡΑ ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ που αρχίζει από το Δωδεκάμερο (την περίοδο από τις 23 Δεκεμβρίου έως τις 6 Ιανουαρίου), «διέρχεται» το μεσοδιάστημα της άνοιξης και ολοκληρώνεται στις αρχές του καλοκαιριού χαρακτηρίζεται από μια αξιοπρόσεκτη ομοιομορφία: όλες οι τελετουργίες και τα δρώμενα που λάμβαναν χώρα κατά τη διάρκειά της αποσκοπούσαν στην εκδίωξη του χειμώνα, την αναβλάστηση της φύσης, την ευετηρία και τη γονιμότητα γης, ζώων και ανθρώπων. Για τον «παραδοσιακό» άνθρωπο, το σχήμα χειμώνας – άνοιξη όριζε τον ετήσιο κύκλο της παραγωγής του, αγροτικής ή ποιμενικής, τον παραγωγικό κύκλο γης και κοπαδιών, με άλλα λόγια. Η εναλλαγή των εποχών ήταν κυρίαρχος παράγων σε ό,τι αφορά τον τρόπο με τον οποίο αποκτούσε την εμπειρία του χρόνου, άρα και την αντίληψη γι' αυτόν, τη γνωστή στη λαογραφία «κυκλική αντίληψη», την αίσθηση της αέναης επανάληψης, που εκφραζόταν συμβολικά / μεταφορικά με την έννοια του κύκλου. Ο «κύκλος του χρόνου» οριζόταν, ως εκ τούτων, από δύο ταυτιζόμενα σημεία, τα οποία αναπαρήγαν το ένα το άλλο. Η σπορά, για παράδειγμα, παρέπτεμπε στο τέλος της προηγούμενης περιόδου, στη συγκομιδή των σπόρων. Τέλος και αρχή της γεωργικής / ποιμενικής περιόδου ήταν συνδεδεμένα άρρηκτα στη λαϊκή σκέψη· δεν υφίστατο το ένα χωρίς το άλλο.

Αριστερά, Νάουσα,
μπούλες (φωτ. dípanago,
πηγή: www.panoramio.com).

Το ποντιακό έθιμο
των Μωμόγερων στη
Δράμα (πηγή: www.hotelgrandchalet.gr).

Πρωτομαγιά του 1900 στη Βήσσανη Πωγωνίου (φωτ. Γιώργου Πανταζίδη, αρχείο Κων. Χρ. Κωστούλα / Πωγωνήσια Βιβλιοθήκη). Από την αρχαιότητα η Πρωτομαγιά σηματοδοτούσε για τους λαούς της Βόρειας Ευρώπης την ημέρα κατά την οποία άρχιζε ο καλοκαιρινός χρόνος. Ήταν επίσης γιορτή αναγέννησης της φύσης, που στην Ελλάδα εξέφραζαν, ανάμεσα σε άλλες τελετουργίες, οι Μάηδες στο Πήλιο και ο Ζαφείρης στο Ζαγόρι.

Το κεφάλαιο των εθίμων και των τελετουργιών που σχετίζονται με τον «κύκλο του χρόνου» ή με εποχικά «κρίσιμες ώρες», «διαβατήριες ώρες», με φόβο και αβεβαιότητα αλλά και με προσδοκίες, είναι όντως εκπληκτικό, αφού σ' αυτό δραματοποιείται με πλήθος τελετουργιών και θεατρικών δρώμενων η αγωνία του ανθρώπου που βρίσκεται στη χρονική φάση της μετάβασης (όπως αναλύεται παρακάτω εκτενέστερα). Η παρουσίαση που ακολουθεί εδράζεται σε αυτές τις πρώτες γενικές σκέψεις.

Τέτοιες διαβατήριες ημέρες ή περίοδοι ήταν όλες σχεδόν οι τελευταίες ημέρες των μηνών και οι πρωτομηνιές των επόμενων (ιδιαίτερα εκείνες του Ιανουαρίου, του Μαρτίου, του Απριλίου και του Μαΐου), τα δύο ηλιοστάσια και οι δύο ισημερίες (περίπου την 21η Μαρτίου και την 23η Σεπτεμβρίου), το Δωδεκάμερο, οι Απόκριες, τα Ψυχοσάββατα κλπ. Επειδή στη συνέχεια αναφερόμαστε με πιο διεξοδικό τρόπο στο Δωδεκάμερο, υπενθυμίζουμε εδώ, ενδεικτικά, τον πολύπλευρο λειτουργικό ρόλο που διαδραμάτιζαν επίσης στη λαϊκή ζωή:

- Τα «χελιδονίσματα» της 1ης ή της 21ης Μαρτίου, τα κάλαντα δηλαδή που καλωσόριζαν το πρώτο χελιδόνι και τον ερχομό της άνοιξης.
- Οι εθιμικές πυρές της 25ης Μαρτίου ή η έναρξη της μετακίνησης των ποιμνίων από τα χειμαδιά στα ορεινά.
- Το εθιμικό ψευδολόγημα της Πρωταπριλιάς, με το οποίο πίστευαν πως ξεγελούσαν τους επίζηλους δαίμονες.

• Οι πυρές του Αϊ-Γιάννη στις 23 Ιουνίου (αρχή θερινού ηλιοστασίου), με τον διαβατήριο σκοπό τους: έκαιγαν στην καθαρτήρια πυρά το παρελθόν και πίστευαν ότι περνούσαν δι' αυτής (υπερπηδώντας τη) σε ένα πιο αίσιο μέλλον.

Το Δωδεκάμερο ήταν μια κρίσιμη, «επικίνδυνη» χρονική περίοδος, επειδή κατά τη διάρκειά του τα όρια των δύο κόσμων θεωρούνταν ανοιχτά: ο «Έξω», ο εξωκοινοτικός, ο «Κάτω» κόσμος εισέβαλλαν στον χωροχρόνο των ζωντανών. Φύση και Πολιτισμός, δηλαδή, πρόσκαιρα ταυτίζονταν, είχαμε μια προσωρινή σύμπτωσή τους. Μετά την 23η Δεκεμβρίου ακολουθούσε η μεθοριακότητα (*liminality*), η διατάραξη της κανονικότητας που έπρεπε να αντιμετωπιστεί (ως «επικίνδυνη») με πλήθος τελετουργιών και τελετών. Στο μεταίχμιο του περάσματος ανάμεσα στο «πριν» και στο «μετά» ο χρόνος φαίνεται να ακινητοποιείται· το άτομο βρίσκεται μετέωρο στην ενδιάμεση και ασαφή αυτή κατάσταση (κοινωνική, πνευματική, συναισθηματική κ.ά.). Κατά τη διάρκειά της πίστευαν πως τα άτομα ή οι ομάδες βρίσκονταν σε ένα μεταβατικό διάστημα / χώρο, σε μια μεταχμιακή, αμφίσημη κατάσταση (δεν ανήκαν πουθενά). Θεωρούνταν, δηλαδή, μια «ανώμαλη» κατάσταση, α-χρονική και

Παλιουριά Γρεβενών 1973. Η αρκούδα στα Ρογκατσάρια (πηγή: opaliouriotis.blogspot.gr).

*Παλιουριά Γρεβενών
1960. Τα Ρογκατσάρια
(πηγή: oraliouriotis.
blogspot.gr).*

ρευστή. Όταν μάλιστα επρόκειτο περί μεταβολών της ηλικιακής ή κοινωνικής κατάστασης των ατόμων (κατά τον γάμο, τον θάνατο, την αποδημία κλπ.), αυτά ήταν συγχρόνως ευάλωτα και «επικίνδυνα», ιερά και ταυτοχρόνως μιανρά. Το Δωδεκάμερο ήταν ο «αβάφτιστος χρόνος» που παρεμβαλλόταν στη ροή του κανονικού· το δαιμονικό γενικά στοιχείο των ημερών σχετιζόταν με τη διακοπή της ροής του.

Η επί γης εμφάνιση των δαιμονικών όντων εκείνες τις ημέρες δηλωνόταν –εκτός των άλλων– με την ύπαρξη των προστατευτικών εκείνων μέτρων που λάμβανε η κοινότητα (ο Πολιτισμός) για να αντιπαλέψει την επικίνδυνη Φύση αλλά και τη μεθοριακότητα που προαναφέρθηκε. Η εμφάνιση των καλικάντζαρων (όπως τους «μετουσίωσε» ο χριστιανισμός, και όχι με τη θεώρησή τους ως αντιπροσώπων των ψυχών των νεκρών) είναι η πιο χαρακτηριστική περίπτωση. Γι' αυτό και οι παντοίες προφυλάξεις των ανθρώπων και οι σχετικές απαγορεύσεις. Για παράδειγμα, εδώ θα εντάξουμε λειτουργικά:

- Το Χριστοκούτσουρο, τις εθιμικές πυρές των Χριστουγέννων ως εμπόδια (κατ' ουσίαν) της εισόδου των «επίβουλων» όντων του «Κάτω» κόσμου στον «Επάνω» – εκτός του ότι ήταν ταυτοχρόνως εξαγνιστικές και καθαυτήριες, αιώνιο σύμβολο υγείας και ευτυχίας για το νέο έτος. Τη φωτιά της εστίας συνδάλιζαν με ξύλο από κρανιά σχήματος φαλλού, έτσι η γονιμική ενέργεια του ανακατέματος της φωτιάς αποκτούσε πυρολατρική και φαλλική διάσταση – όπως συνέβαινε με το «πάντρεμα της φωτιάς» την παραμονή των Χριστουγέννων, μια ευχετική τελετουργία που αποσκοπούσε στην ομαλή σεξουαλική ζωή του ζευγαριού.

- Την παρουσία φαγητών και καρπών που έχουν σχέση με τους επί γης νεκρούς, όπως προειπώθηκε: καρύδια, όσπρια, μέλι, χοιρινό κρέας και, κυρίως, λάχανο.

- Την πρόκληση της ποθητής υλικής ευφορίας με τα κατάφορτα από εδέσματα τραπέζια των ημερών, τα οποία αναλογικά προοιωνίζονταν αφθονία αγαθών καθ' όλο το νέο έτος. Επιδιωκόταν ομοιοπαθητικά ή αναλογικά να διαθέτουν τον επόμενο χρόνο όλα τα εδέσματα που υπήρχαν στο τραπέζι τα βράδια των μεταβατικών αυτών ημερών.

- Τις μαντικές συνήθειες (ωμοσπλατοσκοπία, οστεομαντεία, εμπυροσκοπία, ονειρομαντεία, οίωνισμούς με τη φωτιά και το νερό, σπλαγχοσκοπία), το σπάσιμο του ροδιού, το κέρασμα της βρύσης του χωριού με μελίγματα (ως προσφορές

*Ερμιόνη 2010. Ένα από
τα κορυφαία σύμβολα
των δρώμενων στις
αρχές του θερινού
πλισστασίου ήταν
ο εξαγνισμός του ύδατος.
Οι κοπέλες έπρεπε να
πιάσουν (αντλήσουν)
τ' αμίλητο νερό,
ενέργεια που
συνδυαζόταν με την
υπερπήδηση της πυράς
του Αϊ-Γιάννη (πηγή:
eikonoskorionews.
blogspot.gr)*

Κάλαντα στη Μυτιλήνη με τουμπελέκι (Φοίβος Ανωγειανάκης, Ελληνικά Λαϊκά Όργανα, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1991).

*Κάλαντα Θράκης.
Τα παιδιά κρατούσαν
«τζιομάκες», δηλαδή
βέργες, που δεν
ήταν μόνο σύμβολα
της γιορτής
–αναπαριστώντας τα
ραβδιά των ποιμένων–,
μα και προστατευτικά
μέσα για τις επιθέσεις
των σκυλιών, τα οποία
τριγυρνούσαν τότε
σε αγέλες σε κάθε χωριό.
Στο δρόμο, βγαίνοντας
από το ένα σπίτι
για να πάνε στο
άλλο, τα παλικάρια
τραγουδούσαν (πηγή:
8dim-xanth.xan.sch.gr).*

στις θεότητες που πίστευαν πως κατοικούσαν εκεί και φύλασσαν το νερό), την ανανέωση του νερού των υδριών, τη δημιουργία συμβολικών μαγικών προστατευτικών κύκλων.

- Το «ποδαρικό» της Πρωτοχρονιάς και την πρόκληση της τύχης.

- Το καθαρτήριο και θεραπευτικό νερό (κορυφαίο σύμβολο των τελευταίων ημερών του Δωδεκάμερου): ο σταυρός το ευλογούσε και, αγιασμένο πλέον, έμπαινε σε όλα τα σπίτια της κοινότητας, οι εικόνες ξεπλένονταν για να επανακτήσουν το απολεσθέν τμήμα της ιερότητάς τους (πρβ. τα αρχαία Πλυντήρια), τα χωράφια και τα ζώα αγιάζονταν με τη μαγική δύναμη του αγιασμού και της ιερής στάχτης του Χριστοκούτσουρου, οι ναυτικοί ξεκινούσαν το πρώτο τους ταξίδι με την ελπίδα και την ευχή να συναντούν διαρκώς νερά γαλιννεμένα κλπ.

Αφήσαμε τελευταία την αναφορά μας στα κάλαντα (=τα ευχετικά τραγούδια) που τραγουδούσαν οι αγερμοί των ανδρών και των αγοριών τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά ή τα Θεοφάνεια, για να περιοριστώ (εκ του θέματος) στα Ρογκατσάρια. Τα μέλη αυτού του είδους των αγερμών, συν τοις άλλοις, λέγανε τα κάλαντα περιερχόμενα κυκλικά τις οικίες της κοινότητας. Είναι τα Μπαμπούγερα, οι Αραπάδες, οι Καπεταναραίοι, οι Μωμόγεροι κλπ. των άλλων ελληνικών περιοχών.

Τα *Ρογκατσάρια* τα καθιστούσαν ξεχωριστό έθιμο, πλην του παράξενου ονοματός τους (ζρόγα=αμοιβή στρατιωτών), και τα ακόλουθα χαρακτηριστικά τους:

α) η αυστηρή οργάνωση και δομή της ομάδας. Η αφοσίωση στον αρχηγό·

β) η μεταμφίεση και η ενδυμασία των μελών τους. Θηριόμορφη στις πρώτες φάσεις της, η μάσκα εξαφανίζεται σχεδόν σήμερα, η δε ενδυμασία τους (το υπόλοιπο της μεταμφίεσης) αντικαθίσταται από την τοπική φορεσιά ή τη φουστανέλα·

γ) οι αρχετυπικές μορφές κάποιων επιμέρους δρώμενων, και μάλιστα ο πολεμικός χαρακτήρας τους: τα μέλη τους έφεραν οπλισμό και όταν συναντιόντουσαν δύο ομάδες, η μία έπρεπε να υποχωρήσει, αλλιώς ξεσπούσε ανελέητη μάχη ή μονομαχία ανάμεσα στους αρχηγούς τους. Τέτοιες αψιμαχίες παλαιότερα άφηναν και νεκρούς, γι' αυτό σταδιακά αντικαταστάθηκαν με αθλητικές αναμετρήσεις ή αγωνίσματα.

Η πολυδιάστατη λειτουργία του εθίμου

Ξεχωριστή επίσης ήταν η παγανιστική, γονιμική λειτουργία των Ρογκατσαριών, που σχετίζεται φυσικά με τον αγροτικό / ποιμενικό χαρακτήρα της τοπικής οικονομίας. Σήμερα λειτουργεί πιο πολύ ως μια θεσμοθετημένη φολκκλωριστική μορφή κοινωνικής προσφοράς προς την κοινότητα υπό μορφήν εράνων (χρημάτων ή συλλογής δώρων, ως αντίδωρο στις ευχές και στα παιχνέματα), προϊόν μετασχηματισμών «μακράς διάρκειας». Ο αγερμός τραγουδούσε το εορταστικό άσμα της ημέ-

*Οι Φανοί: καθαρτήριες
πυρές στην Κοζάνη (πηγή:
adarofos.blogspot.gr)*

*Βλάχικος γάμος στη
Θήβα το 1954 (συλλογή
Ν. Ε. Τόλη, Εικόνες της
Ελλάδος 1944-1958, εκδ.
Εξάντας, Αθήνα 1998).*

ρας, χόρευε, ευχόταν, συνέλεγε δώρα ή χρηματικά ποσά. Ενίοτε ήταν παρόντες εκπρόσωποι της εκκλησιαστικής και της πολιτικής ηγεσίας του τόπου, που προ-καλούσαν με την παρουσία τους (ως επισήμων Αρχών) την ενίσχυση της γενναιο-δωρίας των κατοίκων. Ας σημειωθεί ότι η σύνδεση των Ρογκατσαριών με τις «νη-ρές» εορταστικές ημερομηνίες των Χριστουγέννων, του Αγίου Βασιλείου και των Θεοφανείων (μέσω κυρίως των αδόμενων καλάντων, αλλά και της διαρκούς καθ' όλο το Δωδεκάμερο παρουσίας τους) αποδεικνύει την καταλυτική επίδραση των χριστιανικών ιδεών στις προαιώνιες παγανιστικές αντιλήψεις. Τα νοηματικά συμ-φραζόμενα του εθίμου πάντως κινούνται, ούτως ή άλλως, περί την κρίσιμη φάση της χρονικής μετάβασης, με τη σημασία που της αποδώσαμε παραπάνω.

Ιδιαίτερη ήταν επίσης η κοινωνική λειτουργία του εθίμου, ατονισμένη μάλλον σήμερα, όχι όμως «παντελώς απολεσθείσα». Ήταν μια μυητική δοκιμασία των εφή-βων για την ένταξή τους στην κοινότητα, παρουσίαζε σ' αυτή την εικόνα της ιδανι-κής ανδρικής ταυτότητας, συντεθειμένης από ευρωστία, εγκράτεια, επιδεξιότητα, αυτοκυριαρχία, συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις, ανδροπρέπεια· ήταν, μ' άλλα λόγια, μια πανηγυρική παρουσίαση του ιδανικού κοινωνικού ρόλου του άνδρα, γι' αυτό απαιτούσε εκ μέρους των νέων ανάλογη συμπεριφορά, αποδεικτική των παραπάνω. Αυτά πρέπει να συσχετισθούν με τις προαναφερθείσες αιματηρές συ-γκρούσεις μεταξύ των αντίπαλων ομάδων. Μπορούμε επίσης να τα αντιπαραβά-λουμε με τους ανοιξιάτικους αγερούς, όπου κυριαρχεί η παρουσία των γυναικών (με μια αξιοπρόσεκτη αντιστοιχία ηλικίας και εθίμου), και να έχουμε ανάλογες κοι-νωνικές σκοποθεσίες (η προβολή, για παράδειγμα, της σεμνής, σοβαρής κοπέλας-μέλλουσας συζύγου), που επιβεβαίωναν ουσιαστικά τις διαφορές των φύλων και τις κοινωνικές τους αναπαραστάσεις. Η παρουσία των κοριτσιών σε όλους σχεδόν τους εαρινούς αγερούς ερμηνεύεται εύκολα: Η Φύση, στην πιο ζωοδότρα στιγμή της, δεν μπορεί παρά να είναι ταυτισμένη στη λαϊκή συνείδηση με τη γυναίκα στην πιο παραγωγική περίοδο της ζωής της. Ας ξαναθυμηθούμε αυτόν τον πανανθρώπι-νο συσχετισμό με τη μαγεία των λέξεων: τα *material* (η πρώτη ύλη), *mater* (μητέρα) και *matrix* (μήτρα) έχουν κοινή ρίζα.

Το έθιμο ενείχε πλέον τη σημαντικότητα λειτουργία της συγκρότησης και ενί-σχυσης της τοπικής ταυτότητας, της τόνωσης του «εμείς», της κοινωνικής συνοχής της κοινότητας, θέμα που η σύγχρονη λαογραφία έχει αναλύσει επισταμένως.

Σήμερα, στις προαναφερθείσες λειτουργίες και στον βαθμό που ισχύουν προστίθεται μία ακόμη: η καθαρά ψυχαγωγική, που διευρύνει το «παλιό» λει-

τουργικό πεδίο. Η πανηγυρική παρουσίαση του κοινωνικού ρόλου του άνδρα θεωρούμε πως υφίσταται, απλώς δεν απαιτείται να επιδειχθεί πλέον σήμερα στον ίδιο βαθμό· το αρχέγονο διονυσιακό στοιχείο έχει αντικατασταθεί ή συμπληρώνεται με μια άλλου τύπου ελευθεριάζουσα συμπεριφορά (με πειράγματα των κοριτσιών, με βωμολοχίες, σε κλίμα διάχυτου, πάντως, ερωτισμού) ή με τις ευχές που ανταλλάσσονται για «καλοχρονιά», «καλή τύχη», «καλά μπερκέτια», οι οποίες αντικαθιστούν πλέον (ως λεκτικές τελετουργίες) μεγάλο μέρος από εκείνο τον πλούτο των εθίμων διά των οποίων παλαιότερα (την περίοδο της μαγικής σκέψης) πίστευαν πως εξασφάλιζαν την ευετηρία και την ποθητή γονιμότητα.

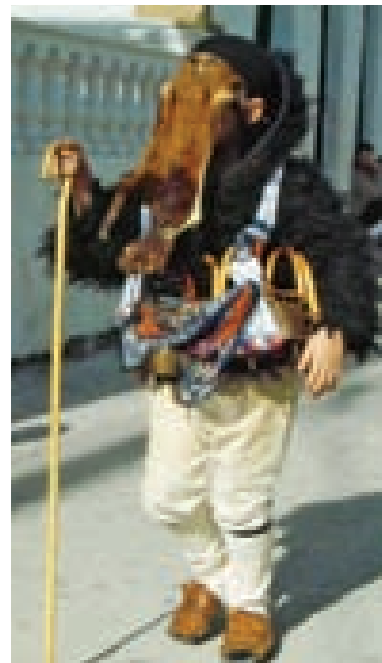
Όσον αφορά την *Αποκριά*, ως διαβατήρια περίοδος εμπεριέχει και εκφράζει την ασάφεια και τη ρευστότητα της μετάβασης από τον κοσμικό / ελευθεριάζοντα χρόνο στον ιερό που ακολουθεί. Προετοιμάζει τη Σαρακοστή, τα Ψυχοσάββατα (τη «ζωντανή θύμηση των νεκρών») και την Ανάσταση.

Αποκριά σήμαινε, όπως και στις μέρες μας, πρωτίστως μεταμφίεση, ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ανθρωπολογικά πολιτισμικά στοιχεία. Δι' αυτής ο άνθρωπος γίνεται άλλος, και είχε παλαιότερα, με μαγικούς τρόπους (με αναλογική μαγεία), έναν σκοπό: να επηρεάσει τα συμβαίνοντα (ανεξάρτητα και χωρίς κανέναν έλεγχο από τον ίδιο) γύρω του. Θυμίζω το παράδειγμα των κυνηγών της παλαιολιθικής εποχής: μεταμφιέζονταν με το δέρμα των ζώων που κυνηγούσαν, μιμούνταν τις κινήσεις τους κλπ. Η παράσταση του θανάτου του θηράματος εξασφάλιζε την επιτυχή έκβαση του κυνηγιού. «Ό,τι μπορώ να μιμούμαι ή να αναπαριστάνω το χειρίζομαι», γράφει ο Πούχνερ.

Αποκριές σημαίνει επίσης πρόσκληση στη γη να εγερθεί από τον λήθαργό της, σημαίνει καρναβάλια [δηλαδή «ανάποδους κόσμους» (*mundi reversi*)], σάτιρα, τραγούδια, πλούσιο λαϊκό θέατρο. Κουδουνάτοι, Καμουζέλες, Καμήλες, Μπούλες, Σκυλαράιοι, Αράπηδες με κουδούνια και ρόπαλα που τρόμαζαν τον κόσμο, φυτομορφικές παραστάσεις (περπερούνα), ζωομορφικές (αρκούδα, καμήλα, δύο θηλυκές οντότητες με γονιμοποιητική σημασία) συνθέταν ένα έντονα διονυσιακό κλίμα. Τονίζω ιδιαίτερος τις ανθρωπομορφικές μεταμφιέσεις με τον εικονικό γάμο (πρβ. τους πιο γνωστούς, «βλάχικο», «γύφτικο», «τούρκικο»). Συνέχεια της ζωής χωρίς γάμο δεν υπάρχει. Η παρωδία της εν λόγω διαβατήριας τελετουργίας, όπως και η

Οι περίφημοι Κουδονοφόροι Μέριου, στον Σοχό Θεσσαλονίκης. Οι ιδιότυπες αυτές τραγόμορφες αμφιέσεις έλκουν την καταγωγή τους από την αρχαιότητα (πηγή: www.agelioforos.gr).

Κουδουνάτοι από τη Σκύρο (πηγή: simadiatouaigaiou.wordpress.com).

Οι φαλλοί του Τυρνάβου

Ο ΤΥΡΝΑΒΟΣ ΕΙΝΑΙ ΙΣΩΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΛΙΓΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ –ΑΝ ΤΟ ΟΧΙ ΤΟ ΜΟΝΟ ΜΕΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ– ΟΠΟΥ ΟΙ ΑΠΟΚΡΙΕΣ δοκιμάζουν τα όρια του «καθωσπρεπισμού» μας, φωτίζοντας ταυτόχρονα την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στην κοσμολογία του σύγχρονου ανθρώπου και την αντίστοιχη της προβιομηχανικής κοινωνίας. Στην πρώτη περίπτωση, ο άνθρωπος αντιμετωπίζει τη γη ως μέσο πλουτισμού, αδιαφορώντας για την «ευεξία» της, ενώ στη δεύτερη, ο πολιτισμός οργανώνεται με επίκεντρο τη γη και το ενδιαφέρον για την αναπαραγωγική της ικανότητα.

Η ημέρα του λαϊκού δρώμενου είναι η Καθαρή Δευτέρα. Θέατρο του δρώμενου είναι ο λόφος του Άη Λια από τη μια μεριά και η πόλη του Τυρνάβου από την άλλη. Στο λόφο μαγειρεύουν το μπουρανί, είδος χορτόσουπας. Συνοδεύεται το μαγείρεμα από διάφορα τραγούδια που αποδίδονται με τον όρο «άσεμνα» ή «βωμολοχικά». Πρόκειται για ταξινόμηση που προέρχεται από τον δικό μας, το σύγχρονο πολιτισμό, ο οποίος περιθωριοποίησε και ενοχοποίησε τη γονιμοποιητική διαδικασία. Η συνεχιζόμενη χρήση αυτής της λέξης για την ταξινόμησή τους δείχνει την εμμονή να ερμηνεύουμε τα πολιτισμικά και κοινωνικά φαινόμενα με όρους της δικής μας κοσμολογίας, ενώ πιο αποτελεσματικό θα ήταν να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε την οπτική της αγροτικής κοινωνίας.

Παλιότερα, οι τελεστές επέλεγαν τον βασιλιά τους, τον έβαζαν ανάποδα σε γάιδαρο, κι αφού διασκέδαζαν με χορούς και τραγούδια γονιμοποίησης, έκλειναν την ημέρα ρίχνοντας τον βασιλιά σε μια γούρνα με νερό. Όλα αυτά είναι ένα σύνολο τελετουργικών πράξεων που απαντώνται σε όλα σχεδόν τα αποκριάτικα δρώμενα, όπου κυριαρχεί ο «ανάποδος κόσμος». Ανατρέπεται η τάξη – γι' αυτό κι ο βασιλιάς ανάποδα. Ο βασιλιάς αναλαμβάνει το ρόλο του αποδιοπομπαίου αντι-ήρωα, στον οποίο θα φορτωθούν όλα τα αμαρτήματα του περασμένου χρόνου, ώστε να γεννηθεί μια καλύτερη, παραγωγικότερη καλλιεργητική χρονιά. Γι' αυτό και ρίχνεται στο νερό, όπου συναντάται ο θάνατος με τη ζωή. Ο βασιλιάς πνίγεται στο νερό, για να αρχίσει όλη η κοινότητα μια νέα ζωή, αποκαθαρωμένη από τις «σκουριές» της περασμένης περιόδου.

Δεν είναι όμως μόνο ο Άη Λιας ο τόπος για το λαϊκό δρώμενο. Είναι και η πόλη του Τυρνάβου: τα καφενεία της, οι δρόμοι, η πλατεία, το ποτάμι. Εκείνο που κυριαρχούσε παντού ήταν ο φαλλός. Για τους ανθρώπους της υπαίθρου που νιώθουν τη γη ως αναπόσπαστο κομμάτι της γης και της φύσης ο φαλλός είναι το σύμβολο μιας τελετουργίας, όχι μέσω σκανδαλισμού και «ηθικής εκτροπής». Εκείνο που τους ενδιέφερε ήταν τα γεννητούρια του χωραφιού τους, η παραγωγή και η συγκομιδή για να τα βγάλουν πέρα. Η αναπαράσταση της σεξουαλικής πράξης είναι συστατικό στοιχείο στη λειτουργία των περισσότερων δρώμενων αυτής της περιόδου, ιδίως στη Θράκη. Η συμβολική άρση και η σπορά είναι διαδικασίες γονιμοποίησης της γης που παραπέμπουν στην αρχική κοσμογονία, στη μυθολογία για τον τρόπο που δημιουργήθηκε ο κόσμος, όπως έχει καταγραφεί στους διάφορους λαούς.

Εκείνο που «σοκάρει» τον σύγχρονο άνθρωπο είναι οι φαλλοί. Το θέμα ήρθε στην επιφάνεια περίπου στα μέσα της περασμένης δεκαετίας, με τη μήνυση κατά της Δόμνας Σαμίου αλλά και με τις διαμαρτυρίες κάποιων κύκλων για τους φαλλούς που εμφανίστηκαν σε τηλεοπτικό ρεπορτάζ από τον Τύρναβο.

Η πόλη, την ημέρα αυτή, προσκυνάει το φαλλό. Η δύναμη του τηλεοπτικού φακού και της έντυ-

της ενημέρωσης διέδωσε το δρώμενο σ' όλη την Ελλάδα, με αποτέλεσμα ο Τύρναβος να προκαλέσει το ενδιαφέρον αρκετών εκδρομέων του τριημέρου. Οι επισκέπτες της Καθαρής Δευτέρας μπαίνοντας στο κέντρο της πόλης βρίσκονται σ' ένα υπαίθριο θέατρο, όπου όλα υπηρετούν το φαλλό αλλά και τις τουριστικές ανάγκες. Οι δρόμοι που οδηγούν στην κεντρική πλατεία είναι κατειλημμένοι από τραπέζια και παρέες. Οποιαδήποτε εικόνα απαραίτητα συνοδεύεται από αντικείμενα που έχουν τη μορφή του φαλλού. Γλειφιτζούρια, πλαστικοί και κεραμικοί φαλλοί, ακόμη και το μαλλί της γριάς. Όλα τα αναμνηστικά αποκτούν τη μορφή του. Ακόμη και τα ψωμιά που φουρνίζει ο φούρνος στην πάνω γωνία της πλατείας

Χορεύοντας γύρω από τον φαλλό στην πλατεία του Τυρνάβου. Οι επισκέπτες αποτίουν φόρο τιμής στον πρωταγωνιστή της ημέρας. Κάτω, η συντροφιά των μπουρανιτών στον λόφο του Άη Λια στον Τύρναβο, όπου συνεχίζεται να γίνεται και σήμερα η τελετουργία παρασκευής του μπουρανί με τη συμμετοχή πολλών επισκεπτών (φωτ. Ευάγγελου Αυδίκου).

έχουν την ίδια μορφή. Προφανώς, οι Τυρναβιώτες έχουν κατανοήσει τη δύναμη του φαλλού ως τουριστικού προϊόντος.

Ωστόσο, η λειτουργία προϋποθέτει την ύπαρξη μιας τελετουργικής παράδοσης στην πόλη, η οποία επιτρέπει να εκδηλωθούν οι νέες τάσεις που μετασχηματίζουν το υπαίθριο τελετουργικό θέατρο του κέντρου του Τυρνάβου σε δοκιμαστήριο για τη χειραφέτηση της γυναίκας.

Αυτό μπορεί ο επισκέπτης να το δει παντού. Όμως, η σκηνή της συγκεκριμένης αναπαράστασης είναι η κεντρική πλατεία της πόλης, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται ο φαλλός-προσκύνημα που επιβεβαιώνει τόσο τη δημόσια δήλωση της γυναικείας χειραφέτησης όσο και την ένταξη όλων αυτών σε μια αναπτυξιακή πολιτική της πόλης του Τυρνάβου. Στο κέντρο της πλατείας είναι εγκατεστημένος ο τεράστιος φαλλός που έχει κάθισμα στο πίσω μέρος. Προκαλεί το ενδιαφέρον πολλών νέων γυναικών, που δεν διστάζουν να ανεβούν στο κάθισμα και να φωτογραφηθούν με φίλες αλλά και με τους συντρόφους τους. Είναι αξιοπαρατήρητο πως όταν κάποιος άντρας πηγαίνει στο φαλλό, η γυναίκα –ή σύντροφός του– ακολουθεί σχεδόν αμέσως, μια κίνηση-δήλωση συντροφικής αλληλεγγύης που εκφράζεται με επίκεντρο το φαλλό. Πρόκειται για ένα νέο στοιχείο, άγνωστο στις παλιές τελετουργίες. Ο γυναικείος λόγος –σωματικός και λεκτικός– γινόταν ελεύθερος κατά κανόνα στον ιδιωτικό χώρο. Δίπλα από το φαλλό βρίσκεται το καζάνι με το μπουρανί, του οποίου την ευθύνη για την παρασκευή αλλά και τη διανομή έχει ο πολιτιστικός σύλλογος. Οι νέοι που πλαισιώνουν το καζάνι προσφέρουν σε γυναίκες που κινούνται στην πλατεία το προνόμιο να αναδεύσουν το μπουρανί. Τότε είναι που εκδηλώνεται μια άλλη τελετουργική πράξη. Οι υπεύθυνοι σηκώνουν από το έδαφος τη γυναίκα, αφού πρώτα της δίνουν να κρατήσει στα χέρια ένα φαλλό. Την ώρα που υποβαστάζεται της ζητιέται να ασπαστεί το φαλλό. Πρόκειται ίσως για μια τελετουργική πράξη που εμπεριέχει, περισσότερο από κάθε άλλο, την εκούσια και δημόσια υποταγή της γυναίκας στο φαλλό.

Ο Τύρναβος λοιπόν είναι ένα εργαστήριο δρώμενου, όπου ο επισκέπτης μπορεί να παρακολουθήσει μια πανάρχαια τελετουργία που υπηρετούσε την ανάγκη του αγρότη να μηδενίσει το χρόνο ενεργοποιώντας τη γονιμοποιητική διαδικασία της φύσης. Είναι πολύ εύκολο για οποιονδήποτε να είναι αφοριστικός, οχυρωμένος πίσω από το σύγχρονο «καθωσπρετισμό». Είναι ακόμη εύκολο να δει, πίσω από όλα όσα συνεχίζονται εξελισσόμενα, την τουριστική αγορά ως κινητήρια δύναμη. Υπάρχει αυτή η διάσταση, ασφαλώς. Όμως, η συρροή πολλών ανθρώπων σε δρώμενα αυτού του τύπου μπορεί να αποκαλύπτει και την ανάγκη του σύγχρονου ανθρώπου να συναντηθεί με τελετουργίες που υπόσχονται τη φυγή από τον ορθολογισμό.

Ευάγγελος Αυδίκος

Αναδημοσίευση από το ένθετο «Βιβλιοθήκη» της εφημερίδας Ελευθεροτυπία, 5 Μαρτίου 2011.

Μέλανες Νάξου 1969. Στις Μέλανες το αποκριάτικο έθιμο λέγεται Μοσκαράδα με Κορδελάδες (πηγή: melanesnaxos.blogspot.gr).

Οι Κορδελάτοι στη Νάξο

ΠΑΛΙΑ ΤΙΣ ΑΠΟΚΡΙΕΣ ΕΝΤΥΝΟΥΝΤΑΝΕ ΚΑΙ ΚΟΡΔΕΛΑΤΟΙ. ΑΡΧΙΝΟΥΣΑΝΕ ΑΠΟ ΤΗ ΒΔΟΜΑΔΑ ΤΗΣ ΤΥΡΙΝΗΣ μέχρι τη τελευταία Κυριακή. Μόλις ήθελαν να ντυθούνε όλοι εμαζεύουντανε στη πλατεία του χωριού (...). Άλλοι εντύνανε την αρκούδα. Τονε ντύναμενε με προβιές και τσι ράβανε με σακοράφα απάνω ντου. Στη μέση ντου του κρεμούσανε πέντ' έξε κουδούνια και τονε δένανε από κει με σκοινί. Τονε τραβά ο αρκουδιάρης, ντυμένος βρακάδικα, αζβολωμένος, βαστά ένα

Οι Κορδελάτοι στη Νάξο και το παραδοσιακό γαϊτανάκι (πηγή: www.arxaiologia.gr).

ραβδί και βαρά συνέχεια την αρκούδα για να τρέχει (...). Οι κορδελάτοι εχορεύανε τσι κοπέλες και η αρκούδα των εκάνενε χώρο. Μαζί με την αρκούδα ήτανε κι ένας με καλάθι, που εμάζωνε τα αυγά (...). Μαζί με την αρκούδα και τσι κορδελάτοι ήτανε και μερικοί κατσίβελοι, μουντζουρωμένοι μοσκάροι που χορεύανε κι εκείνοι. Μετά το χορό εξεκινούσανε να πάνε στα γύρω χωριά, στο Αγερσανί πιο πολύ. Αμπροστά επάενε ο σημαioφόρος με τη σημαία. Στ' Αγερσανί και στσι Τρίποδες μας επεριποιούντανε, εγίνουντανε μεγάλο γλέντι. Την ίδια μέρα ήρχουντανε κι εκείνοι στο χωριό μας. Πρωτοπόροι ήτανε οι Αγερσανιώτες. Έρχουντανε εις φάλαγγα κατ' άνδρα, με τζαμπούνα και μπαϊράκι. Επααίνανε οι δικοί μας στο Αγερσανί, ανέβαινε το Αγερσανί προς τα εδώ και μέσα στα Λαγκάδια ετσακώνουντανε οι αρκούδες των δύο χωριών. (...) Μόλις ήθελα να 'ρθουνε απίσω στο χωριό εξαναχορεύανε πάλι στη πλαταία, μέχρι το βραδάκι. Τη τελευταία Κυριακή τση Αποκριάς ήθελα να κάτσουνε εκεί ή στο σκολειό, να βράσουνε τα αυγά όλα που μαζέψανε, να φέρουνε κρασί όλοι δωρεά, να κάτσουνε να τα φάνε. Το βράδυ στσι δώδεκα η ώρα ετρώανε το τελευταίο αυγό...

Ανέκδοτο υλικό από το αρχείο του Μανόλη Γ. Σέρρη για τις (παραδοσιακές) Απόκριες στο Γλινάδο Νάξου.

νεκρανάσταση που αναφέρεται παρακάτω, με τα συνοδευτικά τους «άσεμνα» τραγούδια συμβολίζουν την επιθυμία του ανθρώπου για ευγονία. Το κυρίαρχο σύμβολο των ημερών είναι ο φαλλός, είτε καθαυτός είτε στις πάμπολλες μεταφορικές εκφάνσεις του (για παράδειγμα, στη συμβολική αροτρίωση της γης). Με τον «γάμο» συνάπτεται το αρχετυπικό τρίγωνο Αράπης – γαμπρός – νύφη, στο οποίο προστίθενται κατά περίπτωση ο γιατρός, ο δικαστής και το χλευαζόμενο (μόνο στο λαϊκό θέατρο) ζευγάρι γέρος – γριά, λόγω της (ασυμβίβαστης με την ηλικία τους) ερωτικής τους συμπεριφοράς.

Αράπης και γαμπρός είναι ανταγωνιστικά πρόσωπα. Συγκρούονται μεταξύ τους για τη νύφη, η σύγκρουση τελειώνει με τον θάνατο του ενός εκ των δύο, ακολουθεί συνήθως η ανάσταση του νεκρού με τη βοήθεια του γιατρού ή άλλων γονιμικών πρακτικών. Το ζεύγος γαμπρός – νύφη ανήκει στην τελεολογική διάσταση της μαγικής προώθησης της γονιμότητας. Ο Αράπης είναι, ενδεχομένως, η έκφραση των δαιμονικών φαντασμάτων στον «Απάνω» κόσμο, τα οποία πίστευαν ότι εκείνη την περίοδο (διαβατήρια) βρίσκονταν επί γης. Είναι γνωστό ότι τα πρωτόγονα στάδια της μεταμύησης συνδέονται με τη νεκρολατρεία. Το μοτίβο θάνατος – ανάσταση ήταν κοινός τόπος σε πολλά δρώμενα των Απόκριων. Πρβ. τον Καλόγερο της Θράκης, τον Λάζαρο της Κύπρου, τον τελετουργικό θρήνο, την ταφή και την ανάσταση κάποιων ειδώλων σε μορφή κούκλας, με έντονα φαλλικά χαρακτηριστικά (Ζαφείρη, Λειδινού, Κραντωνέλλου). Πιο προχωρημένη εξέλιξη του λαϊκού θεάτρου αποτελούσαν τα αποκριάτικα δικαστήρια (για παράδειγμα, ο Καδής στη Σάμο).

Αν το αγροτικό καρναβάλι ήταν μια θεσμική λαϊκή γιορτή, από τον λαό για τον λαό, από τη στιγμή που εγγράφηκε στη λιγότερο ομοιογενή, ταξική, πολιτισμικά διαιρεμένη αστική κοινωνία, από τότε που μετατράπηκε, δηλαδή, σε αστικό, άλλαξε ριζικά. Περί τα τέλη του 19ου αιώνα, σε όλα σχεδόν τα αστικά κέντρα των Βαλκανίων (για να μείνουμε σ' αυτά) επικρατεί το «δυτικού τύπου» καρναβάλι, με παλιάτσους, σερπαντίνες, κορδέλες, χορούς, πομπές αρμάτων, κοσμικές χοροεσπερίδες κλπ. Τη διοργάνωσή του αναλαμβάνουν πλέον κομιτάτα, εταιρείες, επιβλέπεται κυρίως από τους λογίους και τα ανώτερα στρώματα. Το καρναβάλι τώρα προσφέρεται στον λαό, εκφράζει τη δύναμη του κράτους ή τη γενναιοδωρία των τοπικών αρχόντων προς αυτόν. Μνημονεύουμε εδώ ενδεικτικά την αθηναϊκή Αποκριά της περιόδου 1880-1922, το καρναβάλι στην Πάτρα μετά το 1950 κ.ε., αυτό του Μοσχάτου, της Ξάνθης, του Ρεθύμνου και άλλων πόλεων ή δήμων.

Μπούλες, μέλη αποκριάτικου συγκροτήματος από τη Νάουσα (πηγή: www.reikicenter.gr).

Γενίτσαρους σε παραδοσιακό κτίριο της Νάουσας (φωτ. Frangiscoder, πηγή: Wikipedia).

Σατιρικό άρμα στο
Πατρινό Καρναβάλι
του 2009 (αρχείο εφημ.
Το Βήμα).

Σπέρματα του «αντιστασιακού αγροτικού» καρναβαλιού ενυπάρχουν βεβαίως και στο νέο. Στο σημερινό καρναβάλι οι έννοιες «διαρκής μετασχηματισμός» και «νεωτερικότητα» είναι βασικές· επ' αυτών θα στηριχτούν οι λαογραφικές μελέτες του μέλλοντος. Η αρχαϊκή σκοπιμότητα της επίτευξης γονιμότητας έχει υποχωρήσει υπέρ του «ανάποδου κόσμου». Το καρναβάλι ήταν και είναι εικόνες ενός ανεστραμμένου κόσμου (ο άνδρας ντύνεται γυναίκα, ο φτωχός πλούσιος, ο άρχοντας χλευάζεται κλπ.): το άλλοτε «διονυσιακό» καρναβάλι αποβάλλει εν μέρει τον «ανατρεπτικό» του χαρακτήρα, γίνεται πιο πολιτισμένο και πιο θεατροποιημένο, φυσικά, αφού άλλαξε εκ των πραγμάτων στοχοθεσία. Τα σύμβολά του έχασαν την ιερότητα και τον αρχέγονο συμβολισμό τους, επιβιώνουν ως ψυχαγωγία. Προορίζεται πλέον να γίνει καταναλώσιμο θέαμα, διασκέδαση, πολύφερο τουριστικό προϊόν, ιδίως επειδή οργανώνεται από δήμους και πολιτιστικούς συλλόγους, χωρίς όμως να απεκδύεται τον χαρακτήρα του ως στοιχείου ταυτότητας σε κάποιες τοπικές κοινωνίες. Τα περισσότερα αποκριάτικα δρώμενα είναι πλέον φολκλοριστικές αναβιώσεις των «παλιών», με γνωστές, λίγο πολύ, τις σύγχρονες πολλαπλές λειτουργίες του φολκλορισμού. Μία απ' αυτές είναι η συντήρηση της παράδοσης, η οποία βασίζεται κατά βάθος στη γοητεία που ασκεί η «λατρεία του παρελθόντος». Η διάσταση πάντως προς τις μορφές και τα νοήματα του παρελθόντος δεν είναι απόλυτη, όπως προειπώθηκε. Αναφέρουμε ενδεικτικά ένα στοιχείο που επιζητεί ανανεούμενο: Τα αποκριάτικα δρώμενα ξανακάνουν εν μέρει συμπρωταγωνιστή (κατά τη δημιουργία και την επιτέλεση) τον ίδιο τον λαό –όπως το «κλασικό» λαϊκό αποκριάτικο θέατρο–, τον επανεισάγουν στο παιχνίδι της ομαδικής δημιουργίας και της συμμετοχής. Δεκάδες νέοι εργάζονται αφιλοκερδώς για να οργανωθεί μια καρναβαλική παράσταση, άλλοι τόσοι για να πραγματοποιηθούν «παράλληλες πολιτιστικές εκδηλώσεις», κατά την προσφιλή στους διοργανωτές τους διατύπωση, ανασυγκροτείται προσωρινά η λαϊκή «κοινότητα» ως συλλογικό υποκείμενο. «Το εργαστήριο ζωγραφικής της ΦΕΞ», διαβάζουμε στον τοπικό Τύπο της Ξάνθης, «καλεί τους μικρούς του φίλους να κατασκευάσουν και να ζωγραφίσουν τις μάσκες που θα φορέσουν στη μεγάλη παρέλαση [των αρμάτων] της Κυριακής». Τα κίνητρα της εμπλοκής σ' αυτές τις δράσεις, τα δημιουργούμενα συναισθήματα, η επανανοηματοδότηση του «παλαιού», η όποια επαναβεβαίωση της συνοχής της κοινότητας, η ευκαιρία που δίδεται σε κάθε άτομο (ειδικά στο πε-

ριθωριοποιημένο) να καταφύγει στη λυτρωτική ανωνυμία του μασκαρέματος (να ξεσπάσει, να χορέψει, αντιστρέφοντας για λίγο τις ιεραρχίες του κόσμου στη σκέψη του, να συγχρωτισθεί με άτομα του άλλου φύλου, να νιώσει μια «αυθόρμητη δημοκρατία» σε εποχές καταπίεσης), ακόμη και η οικονομική απολαβή από μια τέτοια «μέθεξη» έχουν να πουν πολλά στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα. Οι ημίγυμνες Βραζιλιάνες χορεύτριες, η εκκωφαντική μουσική (εις αντικατάστασιν των άλλοτε ποικίλων λειτουργικών θορύβων), η νέα μεταμφίεση, ό,τι θα αποκαλούσαμε γενικά νεωτερικό, δεν είναι «υποβαθμισμένος πολιτισμός», όπως τον παρουσιάζουν παραπονούμενοι κάποιοι ρομαντικοί. Είναι οι μεταλλαγές του «παλιού», οι ανανοηματοδοτήσεις του, το παντελώς ανεπεξέργαστο επείσακτο, που δημιουργούν ένα νέο ενδιαφέρον πεδίο ερεύνης. Σήμερα ειδικότερα, η ανάγκη του ανθρώπου να ξανασυναντήσει την «ποίηση των εθίμων» και τις τελετές εκείνες που τον φυγαδεύουν από τον εξουθενωτικό ορθολογισμό και τον φέρνουν εγγύτερα στον απωθημένο του μυθικό κόσμο είναι μεγαλύτερη. Βεβαίως, κάθε εποχή έχει τα δικά της αισθητικά κριτήρια για την ποίηση, τον δικό της ορισμό.

Ζούμε σε εποχές απομάγευσης του κόσμου και αποσύνδεσης του ατόμου από τη Φύση, από τη φυσική ρίζα του. Ο ισχύων σήμερα αντιφατικός όρος «άσεμνα αποκριάτικα» αρκεί για να αντιληφθούμε ότι πρόκειται για μια λανθασμένη ταξινόμηση, προερχόμενη από το σύγχρονο νεοελληνικό πολιτισμικό περιβάλλον, αυτό που έχει περιθωριοποιήσει και ενοχοποιήσει ό,τι έχει σχέση με τα ήθη του «παραδοσιακού», με την ποιητική επίτευξη της γονιμότητας και της κοσμικής αναπαραγωγής. Ας μη λησμονούμε και τους «θεματοφύλακες της παράδοσης», που είχαν αποκαλέσει, λόγου χάριν, προ ετών την από τηλεοράσεως παρουσίαση των αποκριάτικων τραγουδιών «νόσο του πνεύματος», «σκότος», «μωρία», «αφροσύνη», «πώρωση συνειδήσεως», «μόλυνση της πατρίδος» και τα σχετικά.

*Μεταμφιεσμένοι
καρναβαλιστές στο
Μοσχάτο (αρχείο Δήμου
Μοσχάτου).*

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Αποστολόπουλος Β., *Το Δωδεκάμερο στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό: Ζητήματα εθνογραφικής προσέγγισης*, δ.δ., Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2003.
- Κιουρτσάκης Γ., *Καρναβάλι και Καραγκιόζης. Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, εκδ. Κέδρος (β' έκδοση), Αθήνα 1995.
- Μέγας Γ., *Ελληνικά εορταί και έθιμα λαϊκής λατρείας*, Αθήναι 1956.
- Νιτσιάκος Β., *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003.
- Παπαπαύλου Μ., «Το Καρναβάλι του Ρεθύμνου: Μια ανθρωπολογική προσέγγιση», στο συλλογικό έργο *Κρήτη: Λαϊκός πολιτισμός. Τοπικότητες: Αντιστάσεις, μεταβολές και συνθέσεις*, Αυδίκος Ευ., (επιμ.-εισαγ.), εκδ. Ταξιδευτής, Αθήνα 2007, σσ. 229-243.
- Πούχγερ Β., *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια. Συγκριτική μελέτη*, εκδ. Πατάκη (α' έκδοση), Αθήνα 1989.
- Σέργης Μ. Γ., *Διαβατήριες τελετουργίες στον Μικρασιατικό Πόντο (μέσα 19ου αιώνα-1922): Γέννηση, γάμος, θάνατος*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2007.
- Stewart Ch., «Χρόνος, τελετουργία και τελεολογία», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχ. 76 (Σεπτ. 2000), σσ. 26-34.
- Turner V., *The Ritual Process*, Cornell University Press, Ithaca 1977.